
Порівняльне літературознавство

Андрій Гурдуз

ПОВІСТЬ М.КОЦЮБИНСЬКОГО “ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ” І РОМАН К.ГАМСУНА “ПАН” У ПОРІВНЯЛЬНО- ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Певна типологічна спорідненість художньої спадщини М.Коцюбинського і К.Гамсуна¹ дає змогу продуктивного різноаспектного компаративного дослідження їхніх творів. Особливий інтерес для такого аналізу становлять повість “Тіні забутих предків” і роман “Пан” — глибоко філософські твори, що часто ставляться літературознавцями в центр творчих доробків М.Коцюбинського і К.Гамсуна і які співвідносні за цілим рядом макропоказників: ідейно-філософським, сюжетно-композиційним, емоційно-настроєвим, стильовим тощо.

Уже самі назви цих творів окреслюють духовний, філософсько-міфологічний інтерес авторів до сфери давніх вірувань і міфів, що продовжують жити і в психіці сучасної людини. В одному з листів М.Коцюбинський писав: “Справді, наш предок живе в нас, ми носимо його в собі, його інстинкти, звички і уподобання, ми тужимо за ним”².

Ключовою в названих творах виступає тема відносин людини і природи, причому незаперечно, що на ідейно-філософському рівні домінує пантеїстична складова, через осмислення якої відкривається глибинний підтекст і повісті і роману: вираження думки про світ як про єдиний живий організм і про людину як про його невід’ємну частину; тлумачення класиками духовного осягнення людиною світу як шляху до її самопізнання (все істинне первісно закладене в людину природою, й уважне ставлення до останньої відкриває потаємні внутрішні знання (тобто і силу) особистості), а культу природи — як вираження зв’язку людини з макросвітом, космосом; утвердження “природного” способу життя людини як єдино правильного тощо.

Досить прозора й чітка сюжетно-композиційна співвідносність творів, однак, не виключає самотності кожного з них. І повість і роман можна умовно розподілити на дві взаємовідповідні частини, межею між якими виступають шестирічні сюжетні інтервали — “пропуски”. Причому, з погляду формальної побудови, твір М.Коцюбинського монолітний, тоді як у творі К.Гамсуна друга (менша) частина — “Смерть Глана” — виокремлена.

Ідейно-естетичний центр обох творів сконденсовано навколо головних образів Івана Палійчука (“Тіні забутих предків”) і Томаса Глана (“Пан”), які є “обранцями”

---

¹ Див.: Старовойт А., Гурдуз А. Пантеїстична філософія художнього світу М.Коцюбинського і К.Гамсуна (на матеріалі творів “Тіні забутих предків” і “Пан”) // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць. Вип. 10: Матеріали Всеукр. наук.-теорет. конференції “Українська література в контексті світової літератури”, Одеса, 15–16 травня 2002 р. / Ред.-кол.: М. Х. Гуменний (відп. ред.) та ін. — К.; Одеса, 2002. — С. 124–125.

² Цит. за: Піддубна Р. “Тіні забутих предків” Коцюбинського: міфопоетика та ліро-епос // Слово і Час. — 1992. — №11. — С. 68.

природи, натурами тонкої психічної організації, здатними перейматися природою всією глибиною свого єства. Проте ці головні герої по-різному виступають перед реципієнтом. В основі всієї української повісті лежить авторська розповідь про життя Івана, і це об'єктивно вмотивовано, адже “посередництво автора між зображенням і розповіддю тут... необхідне тому, що слово героя не може стати естетично еквівалентним його світовідчуттю”³. Герой же норвезького письменника – інтелігент, і в першій частині роману світ думок і переживань Томаса репрезентований у його записах-спогадах, в яких герой аналізує свої вчинки й почуття дворічної давності. У другій частині “Пана” про героя розповідає його супутник по полюванню і вбивця (тобто емоційні акценти діаметрально зміщено). Прикметно, що як у повісті М.Коцюбинського, так і в романі К.Гамсуна образами героїв притаманні укрупнення, масштабність. М.Могілянський слушно зауважує, що “оповідання в повісті про життя на полонині з усіма його деталями звучить... як оповідання про найважливіші світові події, що так нагадує Кнута Гамсуна...”⁴.

Тональність оповіді як у повісті, так і в романі підпорядкована характерологічній лінії основного роду занять головних героїв – вівчарству (Іван в “Тінях забутих предків”) і полюванню (Томас у “Пані”), що дає підстави говорити про два оригінальні типи загальноемоційного тла художнього часопростору творів.

Виділимо ключові моменти сюжетів творів:

1. Раннє дитинство Івана та згадка про молодість Томаса – зачини повісті і роману.

2. Знайомство Івана з Марічкою і дружба, яка переростає в кохання, відповідає зустрічі Томаса з Едвардою та зародженню кохання між ними.

3. Подальші “кроки” оповіді повісті – вівчарування героя на полонині, туга за милою в розлуці, розповіді Миколи про аридника – співвідносяться з фрагментами роману, пов'язаними з полюванням Глана, його тугою за Едвардою й ревностями, розповідями лікаря про Пана та сном-мрією Томаса. Окремим утвором сюжету норвезького роману є стосунки героя з жінкою коваля Євою та її подальша загибель.

4. Завершують перші частини творів епізоди “розривів” – відповідно Івана з Марічкою (загибель героїні, Іван їде з села) та Томаса з Едвардою (герой їде з Нурланна).

5. Появою Івана в селі і, відповідно, Томаса – в Індії ознаменовані початки других частин “Тіней забутих предків” і “Пана”. Обидва герої прагнуть залишити в минулому пережите горе: Палійчук без любові одружується з Палагною, а Глан веде розгульне життя.

6. Втративши своїх коханих, головні герої творів переживають духовне відлюднення, втрачають і почуття власного існування, потрапляють у стан “екзистенціального вакууму”⁵, з якого марно шукають виходу: один – у веденні господарства (Іван) і другий – у полюванні (Томас).

7. Зражений у шлюбі, Палійчук свідомо прагне згубного спілкування з Марічкою-нявкою, яка приходить до нього. Так само шукає смерті Томас, “вдало” провокуючи свого супутника по полюванню на вбивство.

У межах співвідносних міфосвітів “Тіней забутих предків” і “Пана” простежується “ступінчаста тріада протиставлень”:

³ Там само. – С. 69.

⁴ Могілянський М. “Тіні забутих предків” // Наука і культура. Україна: Щорічник. – Вип. 25 / АН УРСР. – К., 1991. – С. 347.

⁵ Франкл В. Человек в поисках смысла: Пер. с англ. и нем. / Общ. ред. Л.Я.Гозмана, Д.А.Леонтьева; Вступ. ст. Д.А.Леонтьева. – М., 1990. – С. 11.

а) опозиції до міфопоетичних світів головних героїв, уособлювані окремими другорядними персонажами зі “зниженими” морально-етичними й духовними орієнтирами (Палагна, Юра й Хима — в повісті та Мак — у романі);

б) протиставлення головних героїв — Івана й Марічки та Томаса й Едварди — на рівні міфологем вогненної та водної стихій, що відповідають у творах чоловічому й жіночому началам (Малий Іван кидає у воду кісники Марічки, а Томас — черевичок Едварди; Едварда входить у життя Томаса “з дощем”, у Черемоші гине Марічка тощо. Вночі Іван, пильнуючи ватру, “встромляє очі в живий вогонь”⁶, вогонь нічної ватри засліплює Томаса, коли той дивиться на нього⁷; Іван падає зі скелі — “...і все розпливлось в червонім вогні, в якому згоріло його життя...”⁸, згорає підпалена хатина Глана, а сам він гине від кулі (що теж є своєрідним виявом вогню) і т.ін.;

в) полюсність (“вібрація”) власного природного “статусу” у свідомості Палійчука й у свідомості Глана (як наслідок пошуків авторами вирішення порушеної у творах проблеми самоідентифікації людини у світі): від позиції “я — підпорядкована природі її частка” до переживання відчуття “я — господар природи”.

Роздуми головних героїв про світ та своє буття в ньому відіграють важливу роль в організації ідейно-філософського контексту досліджуваних повісті і роману. Незважаючи на різну специфіку пантеїзму Палійчука (“фундаментальний” пантеїзм в умовах об’єктивно наявного в суспільній свідомості міфосвіту) і Глана (“миттєвий”, “абстрактний” пантеїзм у власній альтернативній реальності — суб’єктивним міфосвіті)⁹, відчуття головними героями навколишнього світу практично тотожні: це повне злиття їхнього “я” з природою, що ґрунтується на абсолютній любові до всього суцього. Порівняймо:

“...Дивлюся я часом на траву, а трава дивиться, певно, на мене...”¹⁰, “...Усе це — моє, я почувуюся єдиним з усім навколо, я люблю цей світ”¹¹, — каже Глан.

Іванове “дихання в одно зливалось із диханням гір”¹², герой М.Коцюбинського “...з батьківським почуттям брав на руки ягня...”¹³ тощо.

Живучи у світі природи, герої “Тіней забутих предків” і “Пана” є й мешканцями їх власного всесвіту кохання. Завдяки потужному імпульсу любовних переживань світовідчування Івана й Томаса стають гострішими й більш повними, “лінза” кохання значно коректує світосприймання героїв, відкриваючи їм нові цінності у житті. Споглядання природи закоханими Палійчуком і Гланом — це вже майже завжди і згадування ними милої серцю людини, образ якої сповнює все навкруги:

Іван дивиться вниз з полонини: “Там десь, між горами... по зеленій отаві походжають білі ноги Марічки... Чи співає свої співанки? ...згадується йому милий дівочий голос...”¹⁴.

“Я дякую кожному дереву за те, що ти бадьора й здорова”¹⁵, — каже Едварді адепт нурланського лісу.

⁶ Коцюбинський М. Тіні забутих предків // Твори: В 7 т. — К., 1974. —Т. 3: Оповідання; Повісті (1908–1913). — С. 201.

⁷ Гамсун К. Пан // Вибрані твори / Пер. з норв. Н. Іванічук. — Л., 2000. — С. 99.

⁸ Коцюбинський М. Зазнач. вид. —Т. 3. — С. 224.

⁹ Старовойт Л., Гурдуз А. Зазнач. вид. — С. 128–129.

¹⁰ Гамсун К. Зазнач. вид. — С. 44.

¹¹ Там само. — С. 35.

¹² Коцюбинський М. Зазнач. вид. — С. 190.

¹³ Там само. — С. 206.

¹⁴ Там само. — С. 194.

¹⁵ Гамсун К. Зазнач. вид. — С. 52.

Під час найсильніших любовних переживань (страждань) у суб'єктивним сприйманні героїв творів природа є вже не тільки свідком, а й співучасником, переходить у стан активної дії, "намагаючись" допомогти людині, відвернути щось тощо:

Глан: "А моє серце все кличе її [Едварду. — А. Г.], повітря, пил, земля під моїми ногами кличуть її..."¹⁶.

"Ніч наче чіплялась йому [Іванові. — А. Г.] за ноги і не пускала, а він волік її за собою та розпихав грудьми"¹⁷ і т.ін.

У такий спосіб виявляється динаміка пантеїстичного світосприймання головних героїв повісті та роману. Отже, в "Тінях забутих предків" і "Пані" присутня ідея того, що мікрокосмос особистості — не лише відбиття навколишнього світу, а й джерело творення людиною на основі останнього її власної суб'єктивної дійсності. Одним із наймогутніших рушіїв до цього в людини є стихійна сила кохання. В аналізованих творах це почуття осмислюється як найістотніше в людському житті, набуває філософського звучання — і в макрокосмі одухотвореної природи трагедії головних героїв втрачають характер незначності й тимчасовості: вони зливаються з вічним життям природи, в якій усе значуще і неминуще.

Досить глибоко як у повісті, так і в романі розроблено питання людської самотності у світі. Специфіка переживання цього стану і Іваном, і Томасом обумовлена в першу чергу особливостями встановлених нами "моделей" філософії художнього світу українського й норвезького митців — гуманістично-соціального спрямування — у М.Коцюбинського та позацивілізаційного, асоціального спрямування — у К.Гамсуна¹⁸. Спираючись на погляди О.Черненко щодо "двох родів самотності людини"¹⁹, визначаємо, що Глану (як головному герою галереї всіх гамсунівських персонажів²⁰, а отже, — і виразнику його життєвої позиції, філософії) більшою мірою властиве переживання "радісної і космічної самотності", а Палійчукові — "сумної і болючої": повноту свого існування герой українського твору відчуває лише в людському оточенні, й усамітнення можливе для нього тільки як тимчасове. Проілюструємо це твердження цитатами з творів:

Глан: "Ніщо не печалить мене, податись би кудись далеко... десь на край світу... Бо моя стихія — то ліси і самотність"²¹.

"Може, ніч затопила вже гори... і лиш одно Іванове серце глухо халата під кептарем у безконечних мертвих просторах? Самота... почина ссать йому [Палійчукові. — А. Г.] серце. ...Схотілось... теплого хатнього духу, розмови"²².

Неповторного колориту надають шедеврам прози українського й норвезького письменників присутні в їхніх художніх тканинах постаті міфологічних істот — уособлень надприродної сили. У повісті М.Коцюбинського функції надприродного "диференційовані" між різноманітними істотами, що уособлюють його прояви, у романі ж К.Гамсуна сам Пан виступає "універсальним", "поліфункціональним" божеством, яке, власне, й втілює повноту надприродної сили.

В обох творах яскраво представлена й домінує іпостась надприродного, що виражається в містичному переживанні героями (через їх пантеїстичне світобачення) його незримої присутності. Розуміючи під другою іпостасю вияву

¹⁶ Там само. — С. 85.

¹⁷ Коцюбинський М. Зазнач. вид. — С. 223.

¹⁸ Старовойт Л., Гурдуз А. Цит. вид. — С. 126.

¹⁹ Черненко О. Михайло Коцюбинський — імпресіоніст: Образ людини в творчості письменника. — Мюнхен, 1977. — С.114.

²⁰ Nicolau M. Knut Hamsun — între deznădejde și recunoscintă // Romania literară. — 1996. — 28 aug.— 3 sept. — P. 21.

²¹ Гамсун К. Зазнач. вид. — С. 124.

²² Коцюбинський М. Зазнач. вид. — С. 202.

надприродного формальну матеріалізацію постаті міфологічної істоти в тексті твору, зазначимо, що в цій іпостасі надприродне виступає в українському творі переважно як суб'єкт спілкування у відносинах з героєм, а в норвезькому — як об'єкт спостереження героя над світом. Так, Палійчук входить у безпосередній контакт із представниками гуцульської демонології (“нижчої міфології”): нявкою, Чугайстром, бачить щезника тощо. На порохівниці рушниці лейтенанта Глана спостерігаємо фігурку Пана (як символ), сам герой бачить і живого Пана (між Паном роману і щезником, лісовиком повісті можливе встановлення аналогій), стає “свідком” виходу з океанської пучини “морського царя” і т. ін.

Міфологічна складова сприяє реалізації параболічного паралелізму сюжетів повісті й роману.

Таким чином, постаючи предметом компаративного дослідження, повість М.Коцюбинського “Тіні забутих предків” і роман К.Гамсуна “Пан” виявляють чимало спільностей і прямих паралелей одне до одного на всіх рівнях своєї організації. Феномен таких типологічних збігів тлумачимо як наслідок впливу системи об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких — співвідносність розвитку національних літературних процесів України й Норвегії та взаємозв'язок цих літератур, спорідненість філософсько-естетичних поглядів М.Коцюбинського і К.Гамсуна та психологічно-імпресіоністичної домінанти їхніх індивідуальних творчих стилів тощо. І водночас — обидва твори цілком оригінальні; специфічний відбиток на їх звучання накладає й те, що вони “вигодувані” й виростають відповідно з українського та норвезького національного фольклору (повість М.Коцюбинського — практично цілком), у них відчувається дихання народу, пульсує народне життя.

Тетяна Остапчук

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНЕ ПРОЧИТАННЯ РОМАНУ Ю. ТАРНАВСЬКОГО “ТРИ БЛЬОНДИНКИ І СМЕРТЬ” НА ТЛІ РОМАНУ Т. МАННА “ЧАРІВНА ГОРА”

У науково-теоретичному дискурсі поняття “інтертекстуальність” набуло поширення у ХХ ст. Перші праці, в яких порушувалася проблема виходу за межі тексту, належать М.Бахтіну. Зокрема, йдеться про дослідження “Проблема змісту, матеріалу і форми у словесній художній творчості” (1924), в якому автор сформулював концепцію діалогічності та двоголосся. Останнє мислилося ним як характеристика всякого мовлення і як важливий елемент будь-якого дискурсу, що оприявнюється через сліди-маркери попередніх висловлювань. Рецепція цієї розвідки французькою дослідницею Ю.Крістевою зводилася до діалогу між текстами як “текстова інтеракція в межах самого тексту”, що і знаменувало появу терміна “інтертекстуальність” (1967). Класичне визначення інтертекстуальності дав Р. Барт: “Кожен текст є інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш або менш знайомих формах: текстах попередньої культури і текстах сьогоденної культури. Кожен текст — це нова тканина, зіткана зі старих цитат. (...) Як необхідна попередня умова для будь-якого тексту, інтертекстуальність не може зводитися до проблеми джерел і впливів; вона — загальне поле анонімних формул, походження яких рідко можна з'ясувати, підсвідомих чи автоматичних цитацій, що подаються без